

Галина Яворська
МОВНІ КОНФЛІКТИ:
ШТУЧНІ ЧИ РЕАЛЬНІ?

16 жовтня 2010
Запоріжжя

Мовні конфлікти (операційні визначення)

- Політичний конфлікт під мовними гаслами
- Конфлікт розуміння (порушення комунікації)
- Конфлікт інтересів та цінностей мовних спільнот, що перебувають у ситуації контакту
- Конфлікт ідентичностей (мова як символ належності до “своїх” або “чужих”)

Приклади мовних конфліктів

- Політичні конфлікти під мовними гаслами (Ірландія, Бельгія, Канада, США, Україна тощо)
! Внаслідок загострення здатні переходити в насильницьку фазу (Бангладеш, колишня Югославія)
- Комунікативний мовний конфлікт – виникає на підставі факту існування різних мов. Перший приклад – біблійна історія Вавилонської вежі (Буття, 11). У сучасній Європі мовне різноманіття переосмислене як благо – будівля Європарламенту у вигляді **відбудованої Вавилонської вежі** з гаслом “Європа: Багато мов – один голос”.
- Конфлікт ідентичностей. Механізм конфлікту описано в Кн. Суддів, 12 (жителі Гілеаду, щоб відрізнити ворогів-єфремлян, змушували їх вимовляти слово “шибболет”, а ті вимовляли “сібболет”, бо не вміли інакше. “То вони хапали його та й стинали на йорданських бродах”).

У відомих мовних конфліктах, як правило, наявні усі три складові: політична (боротьба за владне домінування спільноти), комунікативна та символічна (пов’язана з ідентичностями)

Мова в контексті політичної боротьби

- Мовне питання в Україні стало одним із ключових елементів політичної боротьби вже з перших років незалежності України. Протягом всього існування сучасної української держави більшість політичних сил намагається розіграти «мовну карту».
- Розігрування відбувається в одному напрямку – політики апелюють до інтересів російськомовного населення, що не є випадковим.
- Дві причини: 1) особливості мовної ситуації в Україні - наявність асиметричного білінгвізму (ті, хто говорять українською, володіють і російською, але не навпаки). Протягом років незалежності ситуація поступово змінювалася, але ідея набуття знання державної мови із збереженням російської, тобто ідея поширення російсько-українського білінгвізму не набула належного визнання.
2) недостатня ефективність офіційної мовної політики, яка ігнорувала реалії мовної ситуації в Україні, намагаючись, зокрема, обійти факт наявності в Україні білінгвізму та багатомовності. Питання статусу та функціонування регіональних та міноритарних мов не було врегульоване, що спричинило відповідну реакцію (зокрема, законопроект Єфремова – Гриневецького - Симоненка)

Мовна політика в Україні та її вади

- Головна вада української мовної політики – це постійні спроби окремого розв’язання проблеми української мови (як державної) і окремого розв’язання проблем інших мов, які функціонують в Україні. Натомість мовне питання потребує виключно комплексного підходу – відокремлення питання вживання української мови від російської, або російської від української, а також небажання всерйоз враховувати мовні права представників інших лінгвістичних груп приречені на невдачу.

Конфліктогенний потенціал мовного питання в Україні

- Конфліктогенний потенціал мовної проблеми в Україні є високим. Це засвідчують, зокрема, матеріали мовної полеміки, що регулярно містить непарламентські вислови і ледь приховані погрози у бік супротивників, які стоять на протилежних позиціях. Не можна ігнорувати й численних Інтернет-форумів, на яких обговорюється мовне питання. Навряд чи будь-яка інша тема викликає стільки відверто ксенофобічних висловів і закликів, спрямованих до насильства проти представників інших етнічних та мовних спільнот. Вважати все це лише виявами нетолерантності з боку маргіналів було б надто недалекоглядним. Позиція у мовній полеміці і навіть вибір мови спілкування у цій загостреній ситуації стає знаком поділу на «своїх» і «чужих».

Чи є «надуманою» мовна проблема?

- Одна з загальних тез, що супроводжують мовну дискусію в Україні, є теза про «надуманість» мовного питання. Мовляв, *жодної мовної проблеми в Україні не існує, це все справа рук політиків, які роздмухують її у власних інтересах.*
- **Позиція журналістів:** згідно з даними окремих опитувань, журналісти відмовляють мовній проблемі в реальності, водночас вважаючи, що вона несе в собі загрозу для України. При чому ніхто – ні самі опитані, ні ті, хто подає результати – не помічає тут жодної суперечності.
- Показовим є **ставлення до мовної проблеми як до фантому** – варто перестати звертати на неї увагу, як вважають опитані, *«припинити про неї говорити, і проблема сама зникне».*

Особливості інтерпретації мовних проблем в Україні

- Схильність сприймати штучно створені речі («роздмухані політиками») як нереальні.
- Переконавання в тому, що «населення» та «політики» становлять цілковито відмінні людські різновиди (варіант відповіді щодо мовної проблеми – «це [питання мови] – виключно політична проблема, для населення проблеми немає»).

Настанови щодо мови як чинник мовної ситуації

- Мовна ситуація складається не лише з того, хто якою мовою говорить чи може говорити, та з переліку відповідних комунікативних ситуацій. Не менш важливим чинником реальної мовної ситуації є те, що самі громадяни думають про мови в Україні (сфера так званих *мовних ідеологій* або мовних настанов).

Приклади: “Одні мови придатні для написання філософських трактатів, а іншими можна гарно співати пісень”. Мова як національний скарб vs. Мова – як засіб доступу до світових інформаційних ресурсів, тощо

- Стійкі настанови щодо мов є ледь не найбільшим каменем спотикання при спробах регулювання мовних ситуацій. Якщо їх не враховувати, то будь-яке, навіть найкраще, мовне законодавство, не зможе скоригувати мовну ситуацію.

Нові законопроекти про мову: компроміс чи загострення ситуації?

- Нові законопроекти про мову, пропоновані протягом останніх років, спрямовані на подолання невідповідності між Законом про мови в УРСР 1989 р. і новою суспільно-політичною та мовною реальністю.
- Найбільшого розголосу набув нещодавній проект Єфремова – Гриневецького – Симоненка
- **Позитивні риси** –
 - (1) Декларована відданість демократичним цінностям, мовним правам людини.
 - (2) Згідно з концепцією Європейської хартії регіональних або меншинних мов, розведено “етнічність” і “мову”, що є новим для пост-радянських практик.
 - (3) Спроба комплексного регулювання мовного функціонування в Україні, включно з визначенням статусу російської мови та регіональних і міноритарних мов і зі збереженням статусу української як єдиної державної.

Основні недоліки проекту Єфремова та ін.

- 1. Відсутність забезпечення мовних прав для представників усіх мовних груп (крім російської), включно з правами українськомовних громадян та представників інших мовних спільнот.
- 2. Передбачено використання російської мови в офіційних сферах, освіті тощо на всій території України всупереч регіональному статусу російської мови
- 3. Законопроект радикально змінює принципи мовної освіти, що сформувалися протягом останніх 20 років, замість того, щоб гнучко скоригувати ці принципи там, де в цьому є потреба.
- 4. Всупереч принципам Європейської мовної хартії, проект звужує сферу функціонування державної мови.
- 5. Проект цілковито відкидає регулювання вживання мов у сфері реклами, приватного підприємництва тощо, що не відповідає міжнародній практиці.
- 6. Проект не надає гарантій підтримки іншим регіональним та міноритарним мовам в Україні, крім російської. Зокрема, загрожувані мови на зразок кримчацької й каріїмської не згадано навіть у загальному переліку мов.
- 7. Проект не передбачає жодних інструментів фінансового забезпечення впровадження нової мовної політики, що мають бути дуже значними (підготовка фахівців, перекладачів, оплата послуг перекладу, вартість реформи у сфері освіти тощо)

NB!

- У разі прийняття Законопроекту підсилюється загроза подальшого витіснення регіональних та міноритарних мов.

Протягом років незалежності попри тенденцію до розширення сфери функціонування української мови продовжував діяти процес переходу носіїв регіональних та міноритарних мов на російську. Передбачені у законопроекті заходи, зокрема можливості використання російської мови замість певної іншої регіональної, підсилюватимуть цю тенденцію. І замість сприяння вживанню міноритарних мов, сприятимуть їх подальшому витісненню

Наприклад:

*Ст 12. 5. Тексти офіційних оголошень, повідомлень виконуються державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частини третьої статті 8 цього Закону поширена регіональна мова, за рішенням місцевої ради такі тексти можуть розповсюджуватись у перекладі **цією регіональною або російською мовою.***

Замість підтримки мовного розмаїття підтримується мовна уніфікація.

Окремі приклади

- *Стаття 2:*

“Законодавство України про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української, російської та інших мов, якими користується населення країни, в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні”

(міжособове спілкування не може бути об’єктом регулювання)

Стаття 8:

*п. 9. Жодне з положень цього Закону про заходи щодо розвитку, використання і захисту регіональних мов або мов меншин не повинне тлумачитися як таке, що створює **перешкоди для володіння державною мовою.***

(закон передбачає відсутність перешкод для знання державної мови, а не для її вживання)

Приклади (2): вибір між регіональною і державною

- *Ст. 8*

*п. 6. Регіональна мова, що відповідає умовам частини третьої цієї статті, використовується **нарівні з державною мовою** на відповідній території України в роботі місцевих органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, застосовується і вивчається в державних і комунальних навчальних закладах, а також використовується в інших сферах суспільного життя*

(подавший текст проекту засвідчує, що “нарівні” означає не паралельне вживання обох мов, а вибір однієї з мов, тобто розширюючи права російської проект підважує обов’язковість вживання державної мови у встановлених сферах)

- *Ст. 12. п. 1. Основною мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова. У межах території, на якій поширена регіональна мова, що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону, в роботі, діловодстві і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування **нарівні з державною мовою** використовується ця регіональна мова. У листуванні цих органів з органами державної влади вищого рівня дозволяється застосовувати цю регіональну мову.*

Приклади (3)

- Поширення сфери дії російської в офіційній сфері на всю територію:
- *Стаття 11*

п. 1. Акти вищих органів державної влади приймаються державною мовою і офіційно публікуються українською і російською мовами. Тексти обома мовами мають рівну юридичну силу.

Настанови щодо мов (мовні ідеології)

- *Стаття 7. Російська мова в Україні. Українсько-російська двомовність*
 1. В Україні відповідно до Конституції України гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови з урахуванням того, що російська мова є рідною або такою, якою повсякденно користується більшість громадян України, загальноприйнятою, поряд з українською, мовою міжособового спілкування на всій території України, однією з офіційних і робочих мов Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Володіння російською мовою забезпечує громадянам України широкий доступ до здобутків світової науки і культури.
- Стаття виходить з настанови про вищу позицію російської, що дає доступ до “світової культури”, порівняно з українською, яку у ст. 2 визначено як фактор “національної самобутності”. Ця настанова відбиває уявлення радянських часів щодо російської мови як сучасної, придатної для комунікації в усіх сферах, протиставляючи її українській як мові, що є “національним скарбом” і має радше символічну та історичну цінність.
- Водночас вибудовується протиставлення по осі часу ‘сучасне-майбутнє’ vs. ‘минуле’, де російська втілює сучасні можливості, а українська імпліцитно ототожнюється з минулим.

Деякі висновки щодо проекту

- 1. Задекларовані у проекті цілі є прийнятними. Однак зміст та спрямування запропонованої мовної політики не відповідає проголошеним цілям
- 2. Так само, як у попередніх законопроектах протилежної політичної спрямованості (напр. проект Мовчана - Яворівського), тут також ігноруються і не вповні враховуються характеристики мовної ситуації в Україні.
- 3. Проект здатний викликати громадський спротив через свою фактичну спрямованість на забезпечення прав російськомовних громадян.

Замість загального висновку

- *«Мовне питання є одним з найболючіших – на цей факт слід дивитися тверезо, широко розплющивши очі, відверто говорячи про хибні уявлення та стереотипи і не намагаючись нехтувати «вигадками» і «штучно роздмухуваними» пожежами. Адже вогонь від удару блискавки та вогонь від недопалку однаково здатні знищити ліс».*

(Михайлина Грушко, 2006)